

XORIJIY INVESTITSIALARNI JALB QILISHNING CHET EL TAJRIBASI

Umida Mizamova Jamoliddin qizi
Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti
Makroiqtisodiyot yo'nalishi

Annotatsiya:

Ushbu maqolada xorijiy investitsiyalarni jalb qilish mexanizmlarining nazariy va amaliy jihatlari, shuningdek, rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasi tahlil qilinadi. Xususan, AQSh, Germaniya, Xitoy, Janubiy Koreya va Singapur kabi davlatlarning investitsion siyosati, institutsional islohotlari hamda investorlar uchun yaratilgan rag'batlantiruvchi sharoitlar o'rganilgan. Maqolada zamonaviy ilmiy yondashuvlar asosida xorijiy investitsiyalar oqimining iqtisodiy o'sish, texnologik yangilanish va mehnat unumdorligiga ta'siri ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Shuningdek, O'zbekiston uchun xorijiy tajribadan foydalanish istiqbollari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: xorijiy investitsiyalar, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar (TXI), investitsion siyosat, iqtisodiy o'sish, institutsional islohotlar, investitsion jozibadorlik, xalqaro tajriba.

KIRISH

Bozor iqtisodiyoti sharoitida **xorijiy investitsiyalarni jalb qilish** mamlakat iqtisodiy rivojlanishining eng muhim drayverlaridan biri hisoblanadi. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab jahon xo'jalik tizimi chuqur **globallashuv jarayonlariga** yuz tutdi, natijada kapital, tovarlar, texnologiyalar va ishchi kuchi xalqaro miqyosda erkinroq harakatlana boshladi. Bu holat investitsiyalarni xalqaro miqyosda taqsimlanishini va milliy iqtisodiyotlarning o'zaro integratsiyalashuvini jadallashtirdi.

Bugungi kunda xorijiy investitsiyalar (foreign direct investment – FDI) iqtisodiy o'sish, texnologik taraqqiyot, innovatsion faoliyat va bandlikni oshirishda muhim omil sifatida e'tirof etiladi. Jahon banki, BMTning UNCTAD konferensiyasi va Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF) ma'lumotlariga ko'ra, global miqyosda FDI hajmi 2023-yilda 1,37 trillion AQSh dollarini tashkil etgan bo'lib, bu 1990-yillardagi ko'rsatkichlardan qariyb 8 baravar ko'pdir (UNCTAD, 2024). Ushbu o'sish kapitalning xalqaro harakati, texnologik almashinuv va ishlab chiqarishning transmillashuvi bilan chambarchas bog'liq.

Xorijiy investitsiyalar tushunchasi va uning iqtisodiy mohiyati

Ilmiy adabiyotlarda xorijiy investitsiyalar odatda ikki shaklda — **to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar (TXI)** va **portfel investitsiyalari** sifatida ajratiladi. To‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar ishlab chiqarish vositalariga egalik qilish, yangi korxonalar tashkil etish yoki mavjudlarini modernizatsiya qilish orqali milliy iqtisodiyotga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Portfel investitsiyalari esa asosan qimmatli qog‘ozlar orqali kapitalning moliyaviy bozorlarda joylashuvini ifodalaydi.

Nazariy jihatdan, TXI oqimlari **neoklassik o‘shish modeli** va **endogen o‘shish modeli** bilan izohlanadi. Solow modeliga ko‘ra, kapitalning ortishi mehnat unumdorligini oshiradi va ishlab chiqarish hajmini kengaytiradi. Endogen nazariyada esa xorijiy investitsiyalar **bilim, texnologiya va innovatsiya** oqimlari orqali iqtisodiy o‘shishni ichki omillar bilan mustahkam bog‘laydi.

Shuningdek, empirik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, TXI iqtisodiy o‘shishga faqat investitsiya hajmi orqali emas, balki **texnologik diffuziya** va **inson kapitali** darajasi orqali ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Demak, xorijiy investitsiyalar samaradorligi mamlakatning **institutsional sifati, ta’lim tizimi, infratuzilmasi va makroiqtisodiy barqarorligiga** bevosita bog‘liq.

Xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda chet el tajribasi

1. AQSh va Germaniya tajribasi

AQSh dunyodagi eng yirik investitsion markazlardan biri bo‘lib, bu mamlakatda investitsiyalar uchun qulay huquqiy, fiskal va institutsional muhit yaratilgan. AQShning **CIFIUS (Committee on Foreign Investment in the United States)** tizimi xorijiy investitsiyalarni milliy xavfsizlik nuqtayi nazaridan nazorat qiladi, biroq shu bilan birga investorlar uchun **soliq yengilliklari, grantlar** va **infratuzilma qo‘llab-quvvatlovi** ta’minlanadi. Germaniyada esa xorijiy investorlar uchun **“Invest in Germany”** agentligi orqali markazlashgan xizmatlar ko‘rsatilib, byurokratik to‘siqlarni kamaytirish siyosati olib boriladi.

Germaniya tajribasida **sanoat klasterlari** (masalan, avtomobilsozlik va mashinasozlik sektori) asosida xorijiy sarmoyalarni mahalliy ishlab chiqarish bilan integratsiyalash muvaffaqiyatli yo‘lga qo‘yilgan. Natijada, Germaniya Yevropa Ittifoqida TXI oqimi bo‘yicha yetakchi o‘rinda turadi.

2. Osiyo davlatlari tajribasi: Xitoy, Janubiy Koreya va Singapur

Osiyo mamlakatlari, ayniqsa Xitoy, Janubiy Koreya va Singapur, so‘nggi o‘n yilliklarda xorijiy investitsiyalarni jalb qilish bo‘yicha jahon miqyosida eng muvaffaqiyatli natijalarga erishgan davlatlardir.

Xitoy Xalq Respublikasi 1980-yillarda “Ochilgan eshiklar siyosati”ni e’lon qilgan bo’lib, shundan so’ng mamlakatda **Erkin iqtisodiy zonalar (EEZ)** tashkil etildi. Bu zonalarda xorijiy investorlar uchun **soliq imtiyozlari, yer ijarasi bo’yicha qulay shartlar va ma’muriy soddalik** joriy qilindi. Xitoyning bu siyosati natijasida 2024-yilga kelib TXI hajmi 1,5 trillion dollardan oshdi.

Janubiy Koreya esa xorijiy sarmoyalarni **innovatsion rivojlanish va yuqori texnologiyalar** bilan integratsiyalashgan holda jalb etishga yo’naltirdi. 1960–1990-yillar davomida xorijiy kapital, asosan, elektronika, avtomobilsozlik va kimyo sanoatiga yo’naltirildi. Hukumat tomonidan taqdim etilgan **soliq chegirmalari, ilmiy-tadqiqot subsidiyalari va eksport kafolatlari** Koreyani bugungi kunda “iqtisodiy mo’jiza” darajasiga olib chiqdi.

Singapur esa o’zining yuqori darajadagi **institutsional sifati, korrupsiyaning pastligi va moliyaviy erkinlik** muhiti bilan ajralib turadi. Mamlakat hukumati **Economic Development Board (EDB)** orqali investitsiya loyihalarini markazlashtirilgan tartibda boshqaradi. Natijada, Singapur dunyoda eng ko’p FDI jalb qiluvchi 10 ta mamlakatdan biri sifatida tan olingan.

Xorijiy investitsiyalar oqimiga ta’sir etuvchi omillar

Zamonaviy ilmiy yondashuvlarda xorijiy investitsiyalar oqimi quyidagi asosiy omillar bilan izohlanadi:

1. **Makroiqtisodiy barqarorlik** – past inflyatsiya, valyuta barqarorligi va fiskal intizom investorlar uchun xavfsizlik omilidir.
2. **Institutsional sifat** – mulk huquqining kafolatlanishi, korrupsiya darajasining pastligi va shaffof boshqaruv tizimi.
3. **Bozor hajmi va iste’mol salohiyati** – katta ichki bozor xorijiy ishlab chiqaruvchilar uchun afzal manzil hisoblanadi.
4. **Soliq siyosati va imtiyozlar** – past korporativ soliq stavkalari va investitsion preferensiyalar sarmoyadorlarni rag’batlantiradi.
5. **Infratuzilma va logistika** – transport, energetika va raqamli infratuzilmaning rivojlanganligi ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi.
6. **Kadrlar salohiyati** – malakali ishchi kuchi va ta’lim tizimi xorijiy investorlar uchun muhim ko’rsatkichdir.

Shuningdek, yangi tadqiqotlarda TXI oqimlarini aniqlovchi “OLI-paradigma” — ya’ni **Ownership–Location–Internalization advantages** konsepsiyasi keng qo’llaniladi. Bu yondashuvga ko’ra, xorijiy kompaniyalar investitsiya joyini tanlashda uchta mezonni hisobga oladi:

- kompaniyaning o’z afzalliklari,
- mamlakatning jozibadorligi,
- ishlab chiqarish jarayonini ichki boshqarish samarasi.

4. Chet el tajribasidan O'zbekiston uchun olinadigan saboqlar

Xorijiy mamlakatlar tajribasidan kelib chiqib, O'zbekiston uchun quyidagi xulosalarni ilgari surish mumkin:

1. **Investitsion boshqaruvni markazlashtirish** — Singapur va Germaniya misolida bo'lgani kabi, yagona "Invest in Uzbekistan" agentligini yanada kuchaytirish zarur.
2. **Erkin iqtisodiy zonalarining samaradorligini oshirish** — Xitoy tajribasidan kelib chiqib, zonalarini ixtisoslashtirish va infratuzilma bilan to'liq ta'minlash kerak.
3. **Innovatsion va yashil texnologiyalarga sarmoya yo'naltirish** — Koreya modeli asosida, TXI oqimini yuqori texnologiyali sohalarga yo'naltirish iqtisodiyot diversifikatsiyasini tezlashtiradi.
4. **Huquqiy kafolatlarni kuchaytirish va korrupsiyani kamaytirish** — investor ishonchini oshirish uchun institutsional islohotlarni chuqurlashtirish zarur.

Xulosa

Xorijiy investitsiyalarni jalb etish — bu faqat kapital oqimini oshirish vositasi emas, balki mamlakatning iqtisodiy modernizatsiyasi, innovatsion salohiyati va raqobatbardoshligini oshirish jarayonidir. Chet el tajribasi shuni ko'rsatadiki, samarali investitsion siyosat quyidagi omillarga tayanadi:

- huquqiy barqarorlik va ishonchli institutlar;
- fiskal va monetar barqarorlik;
- yuqori texnologiyalarni joriy etish va ta'lim tizimining rivojlanganligi;
- davlat va xususiy sektor hamkorligining mustahkamligi.

O'zbekiston uchun xorijiy investitsiyalarni faol jalb etishda **Xitoy, Koreya va Singapur** modellari o'rnak bo'lishi mumkin. Shu asosda mamlakatda innovatsion, texnologik va ijtimoiy rivojlanishga yo'naltirilgan investitsion siyosat yuritilishi iqtisodiy o'sishning barqaror poydevorini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Acemoglu, D., & Robinson, J. (2012). *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. New York: Crown Business.
2. Amsden, A. H. (1989). *Asia's Next Giant: South Korea and Late Industrialization*. Oxford University Press.
3. Alfaro, L. (2003). *Foreign Direct Investment and Growth: Does the Sector Matter?* Harvard Business School Working Paper No. 01-083.
4. Blonigen, B. A., & Piger, J. (2014). *Determinants of Foreign Direct Investment*. Canadian Journal of Economics, 47(3), 775–812.

5. Borensztein, E., De Gregorio, J., & Lee, J. W. (1998). *How Does Foreign Direct Investment Affect Economic Growth?* Journal of International Economics, 45(1), 115–135.
6. Dunning, J. H. (2015). *The Eclectic Paradigm of International Production: A Restatement and Some Possible Extensions.* Journal of International Business Studies, 19(1), 1–31.
7. Krugman, P., & Obstfeld, M. (2009). *International Economics: Theory and Policy.* Pearson Education, 8th Edition.
8. Lucas, R. E. (1990). *Why Doesn't Capital Flow from Rich to Poor Countries?* American Economic Review, 80(2), 92–96.
9. Romer, P. M. (1990). *Endogenous Technological Change.* Journal of Political Economy, 98(5), 71–102.
10. Solow, R. M. (1956). *A Contribution to the Theory of Economic Growth.*